

fillerinin kafesleri oymalı ve yıldızlı hotozlarla taçlandırılmıştır. Bu hotozların tepelerinde, zemini siyaha boyalı daireler içine, zerendüd tekniğiyle ve sülüs hatla, camilerdeki alışılmış düzene uyularak "Allah", "Muhammed" ibareleriyle dört halifenin isimleri yazılmıştır. Minber ile şeyh kafesinin önünde yer alan vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmış olup S ve C kıvrımlarını ihtiva eden ve daha çok barok üslûba bağlanan kabartmalarla süslüdür.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin türbesi, vefatından 1925'e kadar Celvetiyye mensuplarınca bayram arefelerinde, âsitâne şeyhinin riyasetinde debdebeli bir şekilde ziyaret edilmiş, ayrıca İstanbul'daki velî türbeleri içinde en çok rağbet görenlerden birisi olma vasfını da günümüze kadar sürdürmüştür. Cami - tevhidhâne ile aynı inşaf ve tezyinî özellikleri paylaşan türbe, kuzeyden güneye doğru sıralanan camekânli bir giriş bölümü, türbedarların nöbet tuttukları piramit biçiminde bir külâhla örtülü oda ve esas harimden oluşmaktadır. Harim kapısı üzerinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarihini (1038/1628) veren ta'lik hatlı Arapça mensur bir kitâbe vardır. Dikdörtgen planlı harimin ortasında daire kesitli dört mermer sütuna oturan ve içeriden Celvetî tacının tepeliği gibi on üç dilime taksim edilmiş olan bir ahşap kubbe yükselmektedir. Pîrin yıldızlı demir şebekelerle kuşatılmış olan ahşap sandukası bu kubbenin altındadır. Çevresinde çocuklarına ve bir torununa ait on sanduka sıralanmaktadır. Duvarların üst kesiminde hattat Mahmud Celâled-din'in kaleminden çıkmış, Mülk süresini ihtiva eden sülüs bir yazı kuşağı dolmaktadır. Türbede bulunan sandıklar içinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin birtakım emanetleri muhafaza edilmektedir. Bu türbenin doğusunda, önceleri açık hazîre şeklindeyken sonradan muhtemelen 1272'de (1855-56), üstü örtülerek türbeye tahvil edilmiş olan bölüm vardır. Tekke şeyhlerinden, mensuplarından ve aile fertlerinden birçok kişinin gömülü olduğu bu ikinci türbenin çatısı Cumhuriyet devrinde ortadan kalkınca ahşap sandukaların yerlerine çimentodan garip lahitler kondurulmuş, üzerlerine de bir kısmı hatalı Latin harfli ufak kimlik levhaları ilâştirilmiştir. Külliye'nin hazîresinde, birçoğu hat ve oymacılık sanatları açısından dikkat çekici nitelikte mezar taşları bulunmaktadır. Cami-tevhidhânenin batısındaki hazîre parçası için-

de yer alan Fatma Hanım - Sultan Türbesi, hepsi mermerden yontulmuş sekiz adet sekizgen kesitli ve baklavali başlıklı sütunları, bunlara oturan sivri kemerleri, sütunların arasını kapatan tunc-tan dökülmüş nefis şebekeleriyle, emsali olan açık türbeler içinde müstesna bir yere sahiptir.

Külliye'nin mutfağı kâgîr duvarlı ve ahşap çatılı olup biri büyük, diğeri daha küçük içiçe iki bölümden oluşmaktadır. Basık kemerli kapılar ve pencerelerle donatılmış olan bu mekânlardan büyük olanında tuğladan örülmüş kemeriyile muazzam ocak yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan kütüphanenin duvarları sarı renkli yumuşak bir taşla kaplanmış. Üzeri tuğladan örülmüş bir tekne tonozla örtülü olan bu yapının girişi, cami-tevhidhâneye bakan güney cephesinin ortasındadır. Gerek bu kapı gerekse pencereler, kilit taşları konsollarla belirlenmiş yarım daire kemerlere sahiptir. Aralarında, duvara gömülmüş ve İyon nizamında başlıklarla donatılmış yivli sütunlar vardır. Başlıkların üstünde de çeşitli silmelerle teşhiz edilerek "architrave" görünümü kazandırılmış bir kuşak uzanmaktadır. Cephenin en üst kesimi, sütunların hizasında yer alan, ortaları birer kabartma rozetle süslenmiş küçük pilastrlarla üçe taksim edilmiş, bu bölümlere bâni Lutfî Bey'in adını ve ebcedle 1317 (1899-1900) tarihini veren ta'likle yazılmış manzum kitâbenin mısraları yerleştirilmiştir. Halen Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın idare binası olarak kullanılan kütüphanenin batı kesimi demir parmaklıklarla tecrit edilerek bâni ile ailesine ait sandukaları ihtiva eden bir türbe haline sokulmuştur. Ampir üslûbunun antik tapınak cephelerini taklit eden ve Osmanlı mimarisine çok yabancı düşen bir uygulamasını sergileyen bu binanın tonozlu örtüsü üzerinde de başka yerde benzerine rastlanılmayan koni biçiminde üç madenî alem sıralanmaktadır. Hepsî geçen yüzyılın ikinci yarısı içinde yenilenmiş olan meşrutahânelerden harem dairesi, zemindeki kâgîr, diğerkleri ahşap olmak üzere üç katlı, oldukça büyük, tipik bir eski İstanbul konağıdır.

Bu arada külliye'nin yakın ve uzak çevresinde yer alan ve onunla ilgili sayılan bazı yapıları da zikretmek gerekir. Bunlar arasında, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden olan tekkenin üçüncü postnişini Ehl-i Cennet Şeyh Mehmed Fenâ-yî Efendi'nin (ö. 1664) cümle kapısının

karşısında yer alan türbesi; yine bâninin mensuplarından olup mürşidine duyduğu hürmetten ötürü kendisini onun tekkesinde "kapıcı" olarak vasfeden Kayserili Halil Paşa'nın (ö. 1629) külliye'nin güneydoğusunda ve az ilerisinde inşa ettirmiş olduğu Kapıcı Tekkesi ile Çamlıca'da Bulgurlu köyü yakınlarında, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin çileye soyunduğu mahal olan ve bu yüzden Çilehâne adını alan mevkide 1024'te (1615) inşa ettirilen mescid - zâviye bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Naîmâ, *Târîh*, II, 112; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, I, 473-474; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 114; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 55-56, 87-88, 222-223, 231, 273, 328, 395; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmî*, II, 195-204; Âsitâne Tekkeleri, s. 2; *Mecmûa-i Cevâmî*, II, 72-73; Bandırmalı-zâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 5; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 53, 63-67, 102; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 21, 72-74; Muallim Vahyî, *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan Bursalı Tâhir Bey*, İstanbul 1335, s. 101; *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1338, nâşirin önsözü, s. 5; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 31; Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1969, s. 185; Kemaleddin Şenocak, *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1970, s. 29-32; Konyalı, *Çisküdar Tarihi*, I, 104-107, 129-130, 325-341, 356, 419, 427-428; II, 16-18, 69-70, 128, 303, 403, 437; M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, İstanbul 1979, s. 119; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 216-258; *İst.A*, III, 1718-1722; I. Beldiceanu-Steinherr, "Hüdâ'î", *EI²* (İng.), II, 538-539; Abdülbâkî Gölpınarlı, "Djilwatiyya", *EI²* (İng.), II, 542-543.

M. BAHÂ TANMAN

AZİZ-i MISR

(عزیز مصر)

Mısır'ın ulusu,
güçlüsü anladında bir unvan.

Kur'an-ı Kerîm'de, kardeşleri tarafından kuyuya atılan ve orada terk edilen Hz. Yûsuf'u bir kervanın kuyudan çıkarak Mısırlı birine sattığı belirtilmekte (Yûsuf 12/15-20), daha sonraki iki âyet-te (30, 51), Yûsuf'u satın alan kişiden adı verilmeksizin "Azîz" unvanı ile söz edilmektedir. Tefsirlerde bu kişinin adı Kîtfîr veya İtfîr şeklinde geçmektedir (bk. Taberî, XI, 104; İbn Kesîr, IV, 305). Tevrat'ta ise Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı'nın adı Potifar (Potiphar) olarak zikredilmekte ve onun Firavun'un harem ağası (sâris), muhafız askerler reisi (sar hattabbahîm) olduğu belirtilmektedir (Tek-

vîn, 37/36; 39/1). İbrânîce sâris kelimesi "hadım" ve "harem ağası" anlamındadır. Ancak eski Mısır'da harem ağalığı mevcut değildir (*Ancien Testament*, s. 103) ve Hz. Yûsuf'u satın alan Potifar da evlidir. Bu sebeple sâris kelimesi farklı bir anlamda, "krala çok yakın, ona bağlı, sarayın üst düzey görevlisi" mânâsında kullanılmıştır (*DB²*, V/1, s. 888). Dolayısıyla Potifar'ın saray memuru, muhtemelen kralın çok yakın dostlarından, nedimlerinden biri, önemli işleri kendisine havale ettiği kişi olduğu söylenebilir. Tevrat'ta Hz. Yûsuf'u satın alan kişiye verilen diğer unvan ise **sar hattabba-hîm**dir. Tevrat'ın Yunanca tercümesinde kelime "aşçıların şefi, kilercibaşı" olarak çevrilmiştir. Ancak emrinde çalışanlar ne kadar çok olursa olsun aşçıların şefinin yetkisinin çok geniş olduğu söylenemez. **Tabbah** kelimesi İbrânîce'de aşçı mânâsına geldiği gibi "kesen, boğazlayan, öldüren", dolayısıyla da "muhafız" anlamlarına da gelmektedir (II. Krallar, 25/8). Buna göre sar hattabbahîm askerî bir görevi ifade etmektedir ve kralın emirlerini yerine getirenlerin şefi demektir. Nitekim kelime Tevrat'ın

Yunanca tercümesinin aksine Latince ve Süryânîce tercümeleleriyle Onkelos'un Targum'unda bu şekilde çevrilmiştir (*DB²*, V/1, s. 889). Esasen Kur'an-ı Kerim'de, rüyasını yorumlaması üzerine kralın, "Onu bana getirin" emrine karşılık Hz. Yûsuf'un gelen elçiye, "Efendine dön de ona sor, ellerini kesen o kadınların maksadı neydi?" diye sordurması ve kralın konuyu araştırması, Azîz'in karısının kral huzurunda gerçeği itiraf etmesi (Yûsuf 12/50-51), Azîz'in krala çok yakın olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de azîz unvanı sadece Hz. Yûsuf'u satın alan kişi için değil Hz. Yûsuf için de kullanılmaktadır. Kral tarafından hapisten çıkarılan ve, "Sen artık yanımda mevki sahibi, güvenilir bir kimsesin" (Yûsuf 12/54) diye taltif edilen Hz. Yûsuf ülkenin hazinelerinden sorumlu makama talip olur ve geniş yetkilerle donatılır (Yûsuf 12/55-56). Yiyecek almak üzere Mısır'a Hz. Yûsuf'un yanına gelen kardeşleri ona "Azîz" diye hitap ederler (Yûsuf 12/78, 88). Tevrat'a göre de Hz. Yûsuf Mısır'da Firavun'dan sonra ikinci adamdı. Firavun ona, "Sen evimin üzerinde bulunacaksın ve bütün kavmim senin emrin üzerine idare olunacaktır; ben yalnız tahtta senden büyük olacağım" (Tekvîn, 41/40) demiş, ikinci arabasını ona tahsis etmiştir. Ayrıca herkesin onun önünde diz çökmesini emretmiş, bütün Mısır diyarında hiç kimsenin onun izni olmadan "elini yahut ayağını kaldıramayacağını" belirtmiştir (Tekvîn, 41/41-44). Şu halde azîz unvanı, Hz. Yûsuf zamanında Firavun'dan sonraki en önemli makamı ifade etmekteydi.

Bazı Arapça lugatlarda azîz kelimesinin "Mısır ve İskenderiye'nin hâkimi" şeklinde açıklandığı da görülür (*Kâmus Tercümesi*, "azîz" md.). Osmanlı kaynaklarından Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-selâtîn*'inde ise azîz, Memlûk sultanları için "Mısır'ın hâkimi" anlamında geçmekle beraber onların resmî unvanları arasında böyle bir tabire yer verilmemiştir.

Osmanlılar'da azîzin resmî bir unvan olarak kullanılmak istenmesi Hidiv İsmâil Paşa zamanına rastlar. Kendisinden sonra ailesine kalmak şartıyla Mısır valiliğini eline geçiren İsmâil Paşa, diğer Osmanlı vezirleri arasında daha üstün bir durumda bulunduğunu ve Hz. Yûsuf'un Mısır'ı idare ettiği gibi burayı yönetmek niyetinde olduğunu ima ederek kendisine "Azîz-i Mısır" unvanının

verilmesini istedi. Ancak bu isteği kabul edilmedi. Bununla birlikte 1867 tarihli bir fermanla kendisine yeni yetkiler tanındı ve "hidiv" unvanı ile yetinmesi sağlandı.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, "azîz" md.; Taberî, *Tefsîr*, XI, 104; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 305; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 164, 195; Memduh Paşa, *Mir'ât-ı Şuânât*, İzmir 1328, s. 34-35; *Mısır Meselesi* (nşr. Bâbü'lî Hâriciye Nezâreti), İstanbul 1334, s. 36-37; E. Dicey, *The Story of the Khedivate*, London 1902, s. 38; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2853, 2875 vd.; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 43; *Ancien Testament* (Traduction Oecumenique de la Bible), Paris 1980, s. 103; J. F. McL., "Potiphar", *JE*, X, 147; O. S. Wintermute, "Potiphar", *IDB*, III, 845; C. Lagier, "Putiphar", *DB²*, V/1, s. 886-893; A. R. Schulman, "Potiphar", *EJd.*, XIII, 933; B. Lewis, "Aziz Mısır", *EJ²* (İng.), I, 825.

ÖMER FARUK HARMAN

AZİZ NESEFİ

(عزیز النصفی)

Azîz b. Muhammed en-Nesefî
(ö. 700/1300 [?])

Vahdet-i vücûd konusundaki düşünceleriyle tanınan İranlı mutasavvif.

Mâverâünnehir bölgesinde Nesef (Nahşeb) şehrinde doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Öğrenimini doğduğu şehirde tamamladı. Bu arada kendini fizikî ve ruhî bakımdan daha iyi tanımak için tıp tahsil etti ve bu alanda hekimlik yapacak seviyeye geldi. Bir süre kaldığı Buhara'da adını belirtmediği bir müşide intisap ettiğini söyleyen Azîz Nesefî, Receb 671'de (Şubat 1273) Orta Asya'dan gelip Horasan ve Fars'a saldıran Akbeg kumandasındaki kuvvetlerin şehri yağmalamaları üzerine buradan ayrıldı. Çeşitli risâlelerinden, 680-690 (1281-1291) yılları arasında Eberküh, Şîraz, İsfahan, Behrâbâd, Semerkant ve Buhara'da bir süre yaşadığı veya buralara seyahat ettiği, buralardaki sûfiler, felsefeciler ve diğer bilginlerle tanıştığı anlaşılmaktadır. Nesefî, Sa'deddîn-i Hammûye veya Hammûî adlı bir şeyhin müridi olduğundan bahsetmektedir. Bu şeyhin 587-650 (1191-1252) yılları arasında yaşayan meşhur sûfî Sa'deddîn-i Hammûye olup olmadığı şüphelidir. Zira Nesefî şeyhinin 670 (1272) tarihinde sağ olduğundan bahseder. Ancak sözü edilen şeyh gerçekten Sa'deddîn-i Hammûye ise, ya kaynaklarda onun 650 (1252) olarak verilen ölüm tarihi yanlıştır veya onunla mânen

Azîz-i Mısır'ın Hz. Yûsuf'u pazarda satın almasını tasvir eden bir minyatür (*Oriental Miniatures*, Taşkent 1980, resim 34)

